

تاریخ سیاسی و تأثیر آن بر تاریخ حدیث

مصطفی رحیمی^۱

قانون، سه مقام یا رتبه دارد؛ رتبه نخست، مقام جعل قانون؛ رتبه دوم، مقام تنفیذ قانون (اجرا) و رتبه سوم، مقام امتثال قانون.

غرب، مقام جعل و تنفیذ قوانین را برای عموم انسان‌ها و بر اساس دموکراسی می‌داند. اهل سنت مقام جعل قانون را برای خداوند، و اجرا و تنفیذ را برای مردم قلمداد می‌کنند. مکتب اهل بیت علیهم‌السلام هر دو مقام جعل و اجرای قانون را از آن خداوند می‌شمرد. از همین رو تفاوت شیعه با سایر مکتب‌های فکری این است که حق حکومت و ولایت را تنها برای معصوم و جانشین ایشان می‌داند. مکتب اهل بیت علیهم‌السلام، بلافاصله پس از نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به سبب نقش بی‌بدیل حکومت‌ها در هدایت و ضلالت امت‌ها، خلافت و سرپرستی را حق جانشین منصوب من قبل الله می‌داند.^۲

این که حکومت یا تنفیذ قوانین، باید به دست مجریان الهی باشد و نه مردم، از طریق عقلی و نقلی قابل اثبات است؛ اما این نوشتار، با نگاه اجمالی به تاریخ حدیث شیعه، تأثیر مستقیم سیاست در اوج و فرود حدیث را بررسی می‌کند. تاریخ علوم اسلامی و به‌ویژه تاریخ حدیث، تابع تاریخ سیاسی اسلام است. با نگاهی گذرا به تاریخ عصر حضور و عصر غیبت معصوم، این واقعیت روشن می‌شود.

پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مکه تحت حکومت قریش زندگی می‌کرد و در مدینه، خود رهبر و حاکم بود. محتوا و مضمون آیات مکی، عموماً منحصر در توحید و معاد است و شامل ابعاد دنیوی زندگی نمی‌شود؛ اما آیات مدنی، تمام ابعاد اخروی و دنیوی را دربر می‌گیرد. همچنین حجم احادیث حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مدینه با مکه قابل مقایسه نیست.

بیشتر روایات امیر مؤمنان علیه‌السلام نیز همین وضعیت را دارند و در زمان قریب به پنج سال حکومت ایشان صادر شده‌اند و نه بیست و پنج سال خانه‌نشینی.

امام حسن، امام حسین و امام سجاد علیهم‌السلام در وضعیتی قرار داشتند که بنی‌امیه مرجعیت علمی ایشان را محدود کرده بودند. احادیث این سه امام بزرگوار در نهایت اندکی است.

شیعه در زمان صادقین علیهم‌السلام حکومت نداشت، اما مخالفان نیز بر سلطنت خود تسلط و قرار نداشتند. از همین رو، گنجینه‌ای عظیم از احادیث ایشان انتشار یافت، به گونه‌ای که مرجعیت علمی آنها چون آفتاب روشن شد.

در زمان امام کاظم علیه‌السلام، بنی‌عباس در اوج قدرت خود بود. از همین رو امام شیعیان در سیاه‌چاله‌های حکومت ظالمانه به بند کشیده شد. امام رضا علیه‌السلام حدود بیست سال امامت داشت که کمتر از سه سال آخر آن در زمان ولایت عهدی مأمون در خراسان بود، جالب آن که اکثر روایات آن حضرت برای همین مدت کوتاه است و نه هجده سال حضور در مدینه.

جان نورمن هالیستر می‌گوید:

این امام، مردی سخت‌کوش و با شهامت بود. شواهدی در دست است که بر طبق آن، امام دعوتی گسترده و

۱. پژوهشگر پژوهشکده حدیث حوزه. (rahimi\۴۱۱۴@gmail.com)

۲. این تقسیم از درس خارج استاد مددی - حفظه الله - در دی‌ماه ۹۴ استفاده شده است.

تبلیغاتی سازمان یافته برای جلب مقامات رسمی و توده‌های مردم به مذهب تشیع راه‌اندازی کرده بود، تا آن‌جا که کسانی چون فضول بن سهل
_ وزیر مأمون _ تحت تأثیر همین برنامه، به تشیع گراییدند.^۳

در زمان متوکل و معتصم، اوج دوران اهل حدیث عامه است. بسیاری از جوامع حدیثی اهل سنت در همین دوران نگاشته شد. به همین نسبت، کمترین احادیث شیعه از امامان اخیر است. سه امام نهم، دهم و یازدهم علیهم‌السلام در اختناق و حصر شدید بودند و روایات بسیار کمی از این سه امام، صادر و منتشر شده است. به شهادت کتاب‌های فهرست و رجال، اصحاب ائمه علیهم‌السلام پرکار و پر تألیف بوده‌اند، اما کتاب‌های آنان در اثر خفقان و ترس از بین رفت. داستان ابن‌ابی‌عمیر و از بین رفتن دویست کتاب او از همین نمونه است.^۴ «بغداد اول» اصطلاحی است که اساتید ما برای دوره‌ای _ نیمه دوم قرن دوم _ از مکتب حدیثی شیعه در بغداد به کار می‌برند که مع‌الاسف از هیچ یک از آنها (ابن‌ابی‌عمیر، یونس بن عبدالرحمن، هشام بن حکم...) کتابی به دست ما نرسیده است.^۵

پس از حضرات معصومین علیهم‌السلام همین نسبت و مقایسه تا امروز ادامه داشته است. عمده کتاب‌های متقدمان شیعه به‌ویژه کتب حدیثی در ۱۲۷ سال، حکومت آل بویه شیعی نگاشته شدند. اعیان الشیعه، کتاب‌هایی را که آل بویه نوشتند یا دانشمندان به آنها هدیه دادند را فهرست کرده است. در میان آنها عیون اخبار الرضا و الانتصار سید مرتضی آشنا تر هستند. هر دو این کتاب‌ها به ملوک و وزرای آل بویه تقدیم شده‌اند.^۶ علت گرایش‌های شیعی حاکم نیشابوری^۷ و مسلمان شدن ابن‌مسکویه^۸ را در فضای فرهنگی آن دوران باید جست‌وجو کرد.

در ابتدای حکومت آل بویه و مساعد شدن فضای فرهنگی بغداد برای شیعه، محدثانی از ری و قم عازم بغداد شدند و حوزه حدیثی بغداد و مکتب «بغداد دوم» شکل گرفت. شیخ مفید آن‌چنان به مناظرات و نوشتن کتب کلام شیعی پرداخت که درگذشت او علمای اهل سنت همچون خطیب بغدادی را آسوده‌خاطر کرد.^۹ در تشیع او هشتاد هزار نفر شرکت کردند.^{۱۰} شیخ طوسی با تلفیق مکتب حدیثی قم به‌ویژه ابن‌ولید و مکتب کلامی و عقلی بغداد، قرائتی جدید از معارف شیعه ارائه داد. نشر و ماندگاری و تثبیت کتاب شریف کافی و تألیف بقیه کتب اربعه و شیخ مفید، سید مرتضی و سید رضی، همگی در دوران ۱۲۷ سال حکومت ۱۹ حاکم آل بویه رقم خورد.^{۱۱} این دوران را «بغداد دوم» می‌نامند که بسیاری از کتاب‌های آنان به دلیل فضای سیاسی مناسب به دست ما رسیده است. با حمله سلجوقیان و فشار و ظلم روزافزون به شیعه در قرن پنجم، دوران افول علمی آغاز شد و تا قرن هفتم ادامه یافت. زمانی که خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی توانستند در حاکمان مغول، گرایش‌های شیعی ایجاد کنند، کم‌کم مکتب حلّه رخ‌نمایی

۳. تشیع در هند، ص ۹۴ به نقل از تشیع در تاریخ، ص ۱۹۸.

۴. اختیار معرفة الرجال، ج ۲، ص ۸۵۴.

۵. نگاهی به دریا، ص ۱۳۷.

۶. نک: اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۱۸۸.

۷. ترجمه تاریخ نیشابور، مقدمه شفیعی کدکنی، ص ۳۵.

۸. ترجمه الکامل ابن‌اثیر، ج ۱۷، ص ۲۸۳.

۹. تاریخ بغداد، ج ۳، ص ۲۳۱.

۱۰. فهرست شیخ طوسی، ص ۱۵۸؛ لسان المیزان، ج ۵، ص ۳۶۸.

۱۱. اعیان الشیعه، ج ۲، ص ۹۲؛ الذریعه، ج ۳، ص ۲۱۱.

کرد و در تمام علوم مکتب اهل بیت علیهم السلام تطوری نوین ایجاد شد. در زمان صفویه پس از محمدون اول (صاحبان کتب اربعه)، محمدون ثانی نیز جوامع ثانویه (بحار الانوار، وافی و وسائل الشیعه) را نوشتند و حدیث و سایر علوم اسلامی پس از سالها رکود، صعود را تجربه کرد.

دوران معاصر و زمامداری ولایت فقیه نیز در رشد فرهنگ شیعی در سرتاسر خاورمیانه و جهان، عرصه‌ای بی‌بدیل به وجود آورده است که مقایسه تعداد طلاب و... با پیش از انقلاب، اهمیت حکومت را نشان می‌دهد. این نگاه اجمالی تاریخی، اهمیت حکومت‌ها را نشان می‌دهد. در دوران غیبت، جوامع حدیثی شیعه در سایه حکومت‌های شیعی نوشته شده‌اند.

در میان احادیثی که به دست ما رسیده است، حدود ده حدیث، قیام و حکومت برای شیعیان را تا ظهور حضرت حجت علیه السلام نفی می‌کند. در دلالت و سند این احادیث، جواب‌ها و توجیهاات متعددی شده است، اما یکی از این جواب‌ها می‌تواند همین نگاه تاریخی باشد. کسانی که به استناد این احادیث، قیام و حکومت برای شیعه در زمان غیبت را جایز نمی‌دانند، از نگاه تاریخی غفلت ورزیده‌اند؛ زیرا همه احادیث، در سایه حکومت‌های شیعی در طول تاریخ نوشته شده‌اند و با کمک مادی و معنوی و فضای مناسب فرهنگی حاکمان تألیف گشته‌اند. چگونه می‌توان این فرزند را از مادرش جدا کرد با این که گفته‌اند «الولد للفراش»؟! کسی که با نردبان به پشت بام راه یافته، نمی‌تواند نردبان را انکار کند. از این رو نمی‌توان با این دسته از روایات، شیعه را از برکت حکومت در عصر غیبت محروم کرد.

هر قدر حکومت شیعه به امامت معصوم نزدیک‌تر باشد، برکات آن بیشتر است. نهایت این برکت و رشد علمی با خود امام معصوم علیه السلام شکل می‌گیرد. از همین رو شیعه منتظر حکومت عدل امام قائم علیه السلام است که اوج دوران علمی خود را تجربه کند؛ ان شاء الله.